

Anmeldelser

Jørgen Dines Johansen

Hvem er bange for den store stygge Freud?

Lis Møller: *The Freudian Reading*, Philadelphia 1991 University of Pennsylvania Press, XIV + 164 pp.

Lis Møllers (LM) bog, *The Freudian Reading*, er en studie i psykoanalytisk hermeneutik og problemerne vedr. den psykoanalytiske litteraturfortolkning. Titlen signalerer også den nutidige tradition, som den er inspireret af: Reading/læsning er en dekonstruktivistisk term, der ofte konnoterer det åbne, uafsluttede i læseres omgang med litteraturen. I god overensstemmelse med denne tradition er LMs projekt at undersøge Freuds læsninger, men med specielt henblik på deres kriser:

»... the opinion that underlies my study is that Freud's power as a reader shows itself not so much in his capacity for persuasive synthesis as in his will to press his inquiry to the point where he encounters the unreadable – that which he cannot explain; that which does not fit in with his explanatory system; or that which he can only explain at the risk of overthrowing previous conclusions« (p. IX).

Bestræbelsen på at finde grænserne, tvetydighederne og meningssammenbruddet er en arv den dekonstruktive

læsning forvalter fra bl.a. ideologikritikken og fra psykoanalysen selv, fra den mistænksomhedens hermeneutik, som Ricoeur talte om. Men nu vendes mistænksomheden mod fædrene selv. Egentlig er der en smuk poetisk retfærdighed i projektet. Det kommer imidlertid meget an på, hvordan det gøres. I denne bog gøres det godt!

I første kapitel, *The Analytical Construction: Psychoanalysis and Truth* (p. 3-27), diskuterer LM psykoanalysens 64.000 kroners spørgsmål: I hvilken forstand er den psykoanalytiske interpretation sand? Og i forbindelse hermed undersøger hun bæreevnen i en af Freuds mest benyttede metaforer for det analytiske arbejde, at det er en slags sindets arkæologi.

Hvis man ikke er filosof, eller hvis man er en fornuftig filosof, er sandhed et udsagns overensstemmelse med et givet sagforhold. »Isen kan bære«, sagde Karl den 10. Gustavs rådgiver til ham. Det passede stort set, og bl.a. derfor blev København belejret. Det er således denne opfattelse af sandhed, som vor færden her på jorden bygger på. Ja, vi kan slet ikke undvære den; men alligevel er den meget ofte problematisk og svær at håndtere. »Den 29. januar 1658 gik Karl den 10. Gustav over isen fra Hejls til Tybrind Vig« er et udsagn, der omhandler en mere end 300 år gammel begivenhed; men vi har meget gode grunde til at antage, at det er sandt og ingen til at betvivle det (det skulle da lige være, at han nok red eller kørte).

Psykoanalysen er også en konstruktion eller rekonstruktion af noget fortidigt, nemlig subjektets tilblivelse. Kilden eller vidnet er analysandens egen fortælling, som han udvikler den i dialogen med analytikeren. I forlængelse af Freuds

K&K-ANMELDELSER

egne skrifter og af den aktuelle, især amerikanske, diskussion af problemerne vedr. denne fortællings status, og dens sandhed, formulerer LM problemet som følger:

»Meaning, or truth, seems to depend on the explanatory power of the construction and on its power to convince. According to the analogy with archaeology, the correct construction is that which recaptures the past. The analogy between construction and delusion, however, suggests that the correct construction is that which produces a particular effect« (p. 20).

Citatet viser også en vigtig dyd ved LMs arbejde, evnen til koncentreret formulering: For angår fortællingens såkaldte sandhed dens overensstemmelse med fortidige forhold eller beror den på den effekt den har på patienten? Problemet har Freud selv stillet, i »Konstruktionen in der Analyse« (1937d) ud fra den kliniske erfaring, at nogle patienter helbredes, skønt de ikke erindrer en given vigtig oplevelse, som analytikerens har konstrueret/rekonstrueret ud fra, hvad de ellers har berettet. Konstruktionen passer ind i fortællingen, udfylder et hul, men den mødes ikke med genkendelse. På denne baggrund konkluderer LM: »The analytic construction, then, may be defined as a story created in the course of the analytical dialogue, a story that pertains to the patient's past, but which can only be symbolically verified in the present« (p. 21).

En historiker har også kun adgang til fortiden gennem nutidigt eksisterende vidnesbyrd om den. Han fremsætter hypoteser om fortidige tilstande og begivenheder, altså en tolkning af sammenhænge, der på ingen måde behøver at have været fortidens aktører bevidst.

Forståelsen af fortiden produceres således altid *après coup* og i en dialog med vidnesbyrd, hvad enten det drejer sig om den store eller lille historie. Psykoanalytikerne kan imidlertid ikke som historikerne henvise til et alment tilgængeligt sæt arkivalier, fordi deres tekst er produceret i en ganske speciel dialogsituation, i den professionelt iscenesatte intimitets clairobscure. Svaret på spørgsmålet, som LM stiller, er, at det kun er ud fra dialogens totalitet, at (re)konstruktionens gyldighed kan sandsynliggøres, og at det i sidste ende er et mellemværende mellem de to dialogpartnere. Naturligvis ville der kunne indkaldes vidner, hvad angår bestemte erindringer, der implicerer analysandens interaktion med andre. Og psykoanalysen som teori kan diskuteres. Men om analysanden har opfattet forhold i omverdenen på den og den måde på et meget tidligt tidspunkt i sit liv, det kan kun enten be- eller afkræftes af ham selv eller gives en indirekte sandsynliggørelse gennem specifikke og påfaldende træk i hans adfærd.

Problemerne vokser dog yderligere, for ovenfor valgte jeg en neutral formulering »har opfattet forhold i omverdenen....«, men spørgsmålet bliver dernæst *oplevet* eller *troet at opleve* eller *oplevet* i modsætning til *fantaseret*. I en retssal er afgørelsen af et sådant spørgsmål ganske vigtig. Det er træls og ikke retfærdigt at blive dømt for en forbrydelse, der kun eksisterer i den anklagende parts fantasi. Når det gælder psykoanalysens forsøg på at afdække glemte eller fortrængte oplevelser fra barndommen, er spørgsmålet også vigtigt; men på den ene side er mulighederne for at nå til en afgørelse små, og på den anden side er effekterne af en ubevidst fantasi, der har slået rod i psyken, ikke til at skelne fra de fortræng-

K&K-ANMELDELSER

te erindringer om en virkelig hændelse.

Alligevel havde Freud, skønt han selv påpegede sammenløbet af erindring og fantasi, en passion for at finde oprindelsen, den unikke hændelse, eller rettere *de to unikke hændelser*, der sætter det hele i gang. Herom har LM skrevet et fremragende kapitel, efter min mening bogens bedste. Kapitel 3, Construction in the Case of the Wolf Man (pp. 57 – 84), er ikke en analyse af hele denne måske Freuds mest berømte sygehistorie (Freud 1918b). Det er en begavet og insisterende undersøgelse af Freuds konstruktion af den famøse *urscene*, patienten, Sergej Pankejeffs, formodede overværelse af forældrenes samleje i en alder af halvandet år. Problemet er bl.a., at Sergej aldrig erindrede denne scene. Da ulvemanden var omkring 86 år gammel blev han interviewet af en journalist. Materialet, over 40 timers interviews, blev udgivet på tysk i 1980 og på engelsk i 1982. I den engelske udgave lyder samtalen om urscenen således. Ulvemanden taler:

»But that primal scene is no more than a construct. O: You mean the interpretation Freud derives from the dream, that you observed the coitus of your parents, the three acts of coitus? W: The whole thing is improbable because in Russia, children sleep in the nanny's bedroom, not in their parents'. It's possible, of course, that there was an exception, how do I know? But I have never been able to remember anything of that sort.

In logic, you learn not to go from consequences to cause, but in the opposite direction, from cause to consequences. When, where we have an *a*, we also have a *b*, I must find a *b* when *a* recurs. If one does it the other way around, and concludes from effects to cause, it's the same thing as circumstantial evidence in

a trial. But that's a weak argument, isn't it? He maintains I saw it, but who will guarantee that it is so? That it is not a fantasy of his?« (Obholzen 1982 p. 36).

Problemerne i forbindelse med konstruktionens berettigelse, de såkaldte urfantasiens status, og spørgsmålet om den efterlods virkning (Nachträglichkeit, som Freud allerede beskrev i 1895) blev ved med at beskæftige Freud resten af livet; og LM følger hans forskellige overvejelser med beundringsværdig energi og skarpsindighed. Freud konstruerer ulvemandens urscene ud fra en drøm, som han fortæller Freud, at han havde som fireårig. Freud mener, at denne drøm bl.a. reaktiverer ulvemandens erindring om urscenen, altså den scene Freud selv har konstrueret, således at den i den fireåriges drøm efterlods får betydning og effekt. LM tolker derimod drømmens betydning som følger:

»It was thus the dream, or more precisely the dream work, that accomplished the fusion of parents and dogs and *simultaneously* created the manifest dream (the wolf dream) as well as its latent content, the primal scene. The dream that appears to activate the memory of the infantile scene did in fact produce it. Again the notion of »the original« turns out to be extremely problematic. In fact, we are presented with a concept of the relationship between latent and manifest dream that stands at odds with what we have discussed above. Rather than being the preexisting original of the manifest dream (the »translation«), the latent dream appears to be the product of the dream work. The latent dream, then, is not a dream text concealed behind the manifest surface; it is rather the reverse side of this surface. Latent and manifest dream are as inseparable as are the two sides of a sheet

K&K-ANMELDELSER

of paper« (p.67).

Tanken er spændende, men af to grunde er jeg betænkelig ved den. For det første af den meget banale grund, at LM tilsyneladende tilskriver ulvemanden den famøse urscene, omend som efterlods etableret. Imidlertid, som vist ovenfor, vægrede Sergej Pankejeff sig vedholdende mod at anerkende den, både som erindring og fantasi. Det kan man forsøge at forklare på forskellig vis, men usikkert er og bliver det. For det andet er der en uklarhed i psykoanalysens skelnen mellem *manifest* og *latent*, som skyldes Freud, og som delvist legitimerer LM's synspunkt; men som forekommer mig meget problematisk.

På de første sider af *Drømmetydnings* kapitel seks findes Freuds berømte modstilling af *drømmetanker* og *drømmebilleder* (i.e. den manifeste drøm) og ideen om, at de udtrykker samme budskab i to forskellige sprog og endvidere det synspunkt, at gennem drømmearbejdet overføres de første til den manifeste drøm, hvor tankerne optræder i forvrænget form. Meget senere siges at: »drømmetankerne er dannet fuldstændigt korrekt og med hele den psykiske indsats, som vi evner; de tilhører den del af vor tænkning, som ikke er blevet bevidst og af hvilken ved en vis omdannelse også de bevidste tanker fremgår.« (Freud 1960/1900 a II, 393, jeg har rettet en meningsforstyrrende fejl i overs.). Problemet er, at Freud ikke var omhyggelig nok i sin omgang med begrebet *latente drømmetanker*. Det kan i forskellige sammenhænge betyde: 1) drømmens ubevidste indhold, 2) det førbevidstes (dagsresterenes) bidrag til den givne drøm og 3) den af analytikerne tydede drøm, d.v.s. den meningsgivende udlægning, som gør den manifeste drøms mærkværdige fæno-

mener forståelige og relaterer dem til analysandens bevidste og ubevidste driftsliv og fortrængninger.

LM har naturligvis ret i, at i en vis forstand er den manifeste drøm og den tydede drøm (d.v.s. tredje betydning af *latente drømmetanker*) to sider af samme sag. Dette berettiger hende imidlertid, efter min bedste overbevisning, ikke til at antage, at drømmens ubevidste indhold skabes i og med den manifeste drøm. For eksempel skabes den ubevidste konfliktstruktur, der manifesterer sig gang på gang i en tvangsneurotikers pinefulde ritualer, jo ikke af de tvangsmæssigt udførte handlinger. Disse handlinger er effekter af en psykisk udvikling, der munder ud i neurosens gentagelsestvang. Det er nok vigtigt at fastholde skellet både mellem drømmens kilder (de infantile, de somatiske og dagsresterne) og de latente drømmetanker i betydningen den tydede drøm og mellem et symptoms insisterende opereren i psyken og dets tydning. Derfor kan man godt have visse forbehold over for følgende spidsformulering:

»The past that is the object of the psychoanalytic quest is not simply there, it is not simply an unchanging object waiting to be brought to light through the »work of the spades.« The past of which the analysis is in search comes into being only after the event; it has no final meaning but is, in principle, the object of an infinite series of retroactive rereadings« (p.75).

»Jo«, kunne man svare, »fortiden er der. Den er der ikke på ukompliceret og enkel vis. Den er der ikke som en skjult tekst, der har karakter af en fuldt forståelig tydning, som analytikeren blot kan fiske op af analysandens ubevidste. Den er der som et sæt uforståelige og ureger-

K&K-ANMELDELSER

lige impulser, som en dump og umælen-
de tvang.« Selv psykoanalysens værste
fjender ville vel ikke for alvor påstå, at
det var analysen, der skabte neurosen.
Nej, neurosen bringer patienten jo med
sig, når han ringer på analytikerens dør.
Derfor er det også tilladt at være en smule
skeptisk over for det uendelige antal af
retroaktive genlæsninger af fortiden.
Egentlig tror jeg snarere, at fortiden, som
den er aflejret i vore bevidste og ubevids-
te fantasier, i vore karaktertræk og ad-
færdsdispositioner er beklageligt usmidig
og stejl, er en sær indre fætter, som er
meget lidt imødekommende over for
læsninger og kun giver sig, hvis de
rammer virkelig ømme punkter.

Ud over analysen af Freuds analyse af
ulvemanden undersøger LM to af Freuds
litterære fortolkninger, hans analyse af
W. Jensens *Gradiva* (kapitel to og fire)
og analysen af E.T.A. Hoffmanns »Der
Sandmann« (kapitel fem). Læsningen af
Freuds *Gradiva*-analyse er ca. 45 sider
lang og fordelt over to kapitler. Læseren
må derfor nøjes med min forsikring om,
at den er grundig, dybdobørende og
meget givende. Dette betyder naturligvis
ikke, at den ikke kan diskuteres. Jeg må
dog her nøjes med at påpege et enkelt,
men centralt sted i LMs tolkning, der
forekommer mig problematisk. Hun skriver:

»In the light of Freud's construction,
truth is no longer unequivocal. Norbert
and Zoë each represent the body of
knowledge the other must suppress. In
order to see Zoë as ancient Gradiva,
Norbert must have repressed the memo-
ry of his childhood friend. Similarly, Zoë
– in order to do away with Gradiva, that
is, in order to claim that Gradiva is in fact
Zoë – must ignore that she herself is the
ghostly repetition of the ancient woman,

the return to life of someone who died
two thousand years ago. Truth, or rather
the latent truth, is then not a buried Pom-
peii that must be excavated; it lies on the
surface, but as »other«, as the truth of the
other. Norbert's delusion reveals the
latent truth of Zoë; Zoë's interpretation
brings to light the latent knowledge of
Norbert's discourse« (p.108).

LM kommenterer her Freuds ret van-
vittige spekulation over om Zoë Bertgang
kunne være en sen efterkommer af antik-
kens Gradiva, som kun navneforbindel-
sen Gradiva-Bertgang antyder i bogen.
Men så vidt jeg kan se, bliver det uklart
hos LM, hvad udsagnet om, at Zoë må
ignorere, at hun er den spøgelsesagtige
gentagelse af kvinden fra antikken, egent-
lig refererer til. Er det til den fiktive
persons (Zoë) tale og handling, er det til
den overordnede fortællestruktur i W.
Jensens *Gradiva*, eller er det til Freuds
tolkning? Spørgsmålet er ikke helt lige-
gyldigt, fordi tesen om Zoës ignorering af
Norberts »viden« om hende, bruges til
den flotte figur, som afsnittet slutter med:
nemlig at de bringer hinandens sandhed
for dagen. Af fortsættelsen synes det at
fremgå, at det er Freuds tolkning, der er
referencepunktet. Og interpretationens
skruer strammes yderligere, når det siges,
at Freuds forklaringsforsøg implicerer:

»As a matter of fact, it does not mere-
ly suggest that originals are always already
copies: Zoë, the »original« of Nor-
bert's Gradiva, is herself a »duplicate
of the relief« (p.70), or rather of the model
of the relief. As Gradiva originates in
Zoë, and Zoë, at the same time, is said
to be the descendant of Gradiva, we are
left with the paradoxical conclusion that
the original is a copy of its own copy.
Zoë gives birth, as it were, to her own fo-
remother. Freud's construction thus pre-

K&K-ANMELDELSER

cludes the attempt to determine a stable origin« (p.109).

Også dette er flot. Imidlertid hviler dets retoriske effekt på anvendelsen af termerne *original* og *kopi*. Spørgsmålet er imidlertid om forholdet mellem den 1) antikke (formodede) model, 2) relieffet af Gradiva og 3) Zoë Bertgang kan beskrives som et original-kopi-forhold i andet end løs og metaforisk forstand, også selv om Freud gør det. Denne indvending kan måske synes vrissen og kunne måske imødegås med, at der er tale om bevidste og ubevidste psykiske repræsentationer, hvor en sådan metaforisering er reglen. Et sådant svars gyldighed svækkes imidlertid af det forhold, at Freud spekulerer over, om Zoë faktisk skulle være efterkommer af den romerske kvinde, Gradiva, inden for en kontekst vedr. digterisk sandsynlighed i forhold til den dagligdags opfattelse af den. Altså: kan vi give en acceptabel forklaring på den påfaldende lighed mellem pigen på relieffet og Zoë Bertgang, en forklaring der ville kunne tilfredsstille os, hvis det var en lighed der optrådte i vor virkelighed og ikke i en roman. Der forekommer derfor at være et temmelig langt spring fra Freuds spekulationer, der slutter i konjunktiv »... so wäre es nicht ganz unmöglich, dass...« (Freud (1907a), G.W. VII, 69) til LMs »Zoë gives birth, as it were, to her own foremother.« Dette udsagn har nemlig kun mening i relation til den fiktive person, Norbert Hanold, og her endda kun som et dristigt billede, ikke i forhold til Freud.

Analysen af Freuds fortolkning af »Der Sandmann« har samme dyder som *Gradiva*-analysen og giver anledning til samme type betænkeligheder. Nu er Hoffmanns novelle jo imidlertid et meget mere spændende og bedre kunstværk end

Gradiva og derfor tildeler LM den en ganske interessant status:

»Whichever solution we opt for, Hoffmann has already incorporated this solution in his narrative. There is no interpretative position safely outside »The Sandman.« The narrative has already anticipated all possible readings – just as it has, indeed, anticipated all possible definitions of the uncanny« (p.128).

Understregningen af den litterære teksts egen status som metafiktion er naturligvis berettiget, fordi Nathanaels vanvid bliver et problem, hvis forklaring optager både de fiktive personer og fortællerne. Alligevel er det vel at tage munden lovlig fuld at hævde, »the narrative has already anticipated all possible readings...«. Hvor ved LM det fra?

LMs egen læsning er en art destabiliseringsmanøvre, ikke blot i forhold til Freuds tolkning, men alment. Hun opsøger de elementer og steder i teksten, som ikke, i hvert fald i hendes tolkning, passer sammen, som modsiger hinanden og som for hende synes at umuliggøre en dækkende tolkning. Det tekstelement, der yder størst tjeneste i denne henseende, er *øjnene*. Om disse hedder det:

»Is the pocket telescope, which Nathaniel purchases from Coppola, an eye that enables one to spy on that which cannot be seen with the naked eye? Or is it a glass, a mirror in which one sees oneself? Is the bodiless eye a distorting medium, or does it provide supreme insight? There are no final answers to these questions. In Hoffmann's narrative, the bodiless eye is a disruptive term that cannot be placed. The bodiless eyes are neither eyes nor no eyes – or both eyes and no eyes. They are related to insight as well as to blindness, to life as well as to death« (p.118).

Bemærk, man ser en art *hommage à*

K&K-ANMELDELSER

Paul de Man i selve formuleringen. Lad os antage, at dobbeltheden i øjensymbolikken er ureducerbar. Spørgsmålet er imidlertid om en anerkendelse af dobbeltheden har de vidtrækkende konsekvenser, som LM påberåber sig. Både Freud og LM angiver to årsager til novellens uhygge: 1) hovedpersonens individuelle historie, hvor en narcissistisk problematik og en ødipal konflikt spiller en afgørende rolle, og 2) en mere almen forståelse af uhyggen som et fænomen, der er en effekt af en tvivl vedr. to grænser, den mellem *liv* og *død* og den mellem *den psykiske realitet*, det der beror på vore forestillinger, og den *ydre realitet*. Ved sin analyses slutning opterer LM for den sidste mulighed, og vender endnu engang tilbage til øjnene: »The eye, therefore, is the figure of the textual undecidability that is the basic premise of the uncanny effect - whatever its source in the unconscious may be« (p.139). Jeg er uenig! Og jeg mener, at LM her glemmer, hvad hun selv tidligere har fremstillet: Øjnene, og øjnenes uhygge er i teksten knyttet fast bl.a. til fader-søn-forholdet og kastrationsangsten; altså kan de ikke reduceres til »the figure of the textual undecidability«. Endvidere kan *øjnene* gives en alternativ og modsat tolkning, nemlig, at i stedet for at være »a disruptive term that cannot be placed«, kan de forstås som et integrerende symbol, der slår bro mellem de to forståelser af det uhyggelige, som Freud beskriver. Jeg påstår ikke, at Freud selv foretager denne integrative analyse, selv om han nok er nærmere ved at gøre det, end LM vil medgive; men jeg er temmelig overbevist om, at den lader sig gennemføre. Dette kan ikke gøres her: men en fornyet analyse af teksten ud fra narcissisme-problematikken forekommer mig en mulighed.

LM er bestemt ikke bange for den store stygge Freud. Det imponerende ved LMs bog er dens begavede og insisterende, næsten sammenbidte, opsøgning af nogle vigtige steder i Freuds skrifter, hvor fiktionen og begrebet om fiktion efter LMs mening nedbryder den analytiske tolknings autoritet. For det første betjener psykoanalysen sig selv af »fiktioner« i det kliniske arbejde, den famøse urscene i analysen af ulvemanden. For det andet volder litterære teksters fiktivitet psykoanalysen besvær og forhindrer den i bemestre teksten og give en udtømmende tolkning af den. Summa summa: fiktiviteten eller fiktionen er det der altid unddrager sig fuldstændig tolkning, det der altid rummer noget »ulæseligt«. Som det skulle være fremgået af det foregående er denne anmelder ikke enig med hende. Naturligvis er jeg enig i, at en psykoanalytisk tolkning ikke kan udtømme en litterær teksts betydnings-potentiale. Det er imidlertid fordi, litterære tekster rummer mange elementer, der ikke skal eller kan forklares psykologisk. Og dette gælder alle tekster ikke blot litterære. Og det gælder alle forhåndenværende teorier ikke blot psykoanalysen, at deres forklaringspotentiale er begrænset. Hvad der ikke forekommer mig indlysende, heller ikke efter at have læst LMs bog, er derimod, at det specielt skulle være fiktiviteten, der volder den psykoanalytiske tolkning problemer. LM skylder os en bog om fiktionsteori, den glæder jeg mig til at læse.

Referencer:

Obholzer, Karin (1982): *The Wolf-Man Sixty Years Later. Conversations with Freud's Patient*. London: Routledge & Kegan Paul.